

УДК 671.121.4(477)«18/19»

**ЖІНОЧІ СЕРЕЖКИ В КОМПЛЕКСІ ПРИКРАС
УКРАЇНИ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.:
ВИДИ, СТИЛІ, РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ****WOMEN'S EARRINGS IN A SET OF JEWELRY
OF UKRAINE IN LATE 19TH AND EARLY
20TH CENTURY: KINDS, STYLES, REGIONAL
PECULIARITIES****Шаравара Т. О.,**

доктор історичних наук, професор, завідувач
кафедри гуманітарних і соціальних дисциплін,
Полтавська державна аграрна академія (Полтава,
Україна), e-mail: 125125.tsh@gmail.com, ORCID:
0000-0002-6370-6663

Шульга В. Ю.,

здобувач вищої освіти «Бакалавр»
спеціальності «Менеджмент», Полтавська
державна аграрна академія (Полтава, Україна)

Sharavara T. O.,

Doctor of Historical Sciences, professor, head of the
department of humanities and social subjects, Poltava
State Agrarian Academy (Poltava, Ukraine),
e-mail: 125125.tsh@gmail.com, ORCID:
0000-0002-6370-6663

Shulha V. Yu.,

management student for a bachelor degree,
Poltava State Agrarian Academy (Poltava, Ukraine)

Висвітлено існуючі традиції виготовлення на теренах України жіночих прикрас, зокрема знімних сережок. Акцентовано на розвитку ювелірного мистецтва, збереженого на межі ХІХ–ХХ століть місцевими майстрами. Дослідники поставили за мету проаналізувати види, стилі та регіональні особливості жіночих сережок у комплексах прикрас на межі ХІХ–ХХ століть. Методи порівняльного аналізу та ретроспекції стали ключовими під час висвітлення окресленої теми. Тема потребує ретельнішого вивчення особливо в частині регіональних особливостей розвитку ювелірної справи.

Ключові слова: Україна, жіночі прикраси, сережки, регіональне декоративно-ужиткове мистецтво.

The article deals with the existing traditions of manufacturing women's jewelry on the territory of Ukraine, in particular removable earrings. The development of jewelry art kept at the turn of the 19th–20th centuries by local craftsmen is stressed. The researchers aimed at analyzing kinds, styles and regional peculiarities of women's earrings in a set of jewelry at the turn of the 19th–20th centuries. The methods of comparative analysis and retrospection became the key when highlighting the given topic. The topic requires a more thorough study especially in terms of regional peculiarities of the development of jewelry.

Keywords: Ukraine, women's jewelry, earrings, regional arts and crafts.

Підвищена увага до ювелірного мистецтва є однією з характерних особливостей нашого часу. І це не випадково, адже в творчості як сучасних, так і стародавніх ювелірів завжди відбиваються глибинні уявлення людей про прекрасне. Такий елемент жіночих прикрас як сережки повсякчас привертая увагу істориків, археологів, мистецтвознавців. Проблема дослідження українських сережок знайшла відображення у працях мистецтвознавців: Г. Колтукової, Л. Корницької, О. Ламонової, Т. Романовської, М. Русяєвої, І. Чернякова, М. Шинкарук, Т. Ніколаєвої, Л. Пасічник, О. Самкова, Г. Сідоренко, К. Столярова, З. Чегусової, М. Чмихова та багатьох інших. Наразі накопичена

значна кількість навчально-методичних видань з проблеми залучення молоді до декоративно-ужиткового мистецтва, проте саме розгляду українських сережок в сучасних культурно-освітніх умовах приділено недостатньо уваги. Досліджуючи українські сережки в традиційному українському вбранні, а також вивчаючи літературні джерела, ми помічаємо, що у кожному регіоні склались локальні особливості, які виявились у композиції, матеріалі, техніках виготовлення, оздоблення. Вищевикладене дає підстави актуалізувати вивчення окресленої теми. Тож *метою* даної наукової розвідки буде проаналізувати види, стилі та регіональні особливості жіночих сережок у комплексах прикрас на межі ХІХ–ХХ століть. З огляду на це метод порівняльного аналізу та метод ретроспекції є провідними методами дослідження.

Сережки кінця ХІХ на початку ХХ ст. – як приклад – виготовлені сільськими золотарями Лівобережної Черкащини, несуть відбиток старих зразків. Конструкція їх спрощена, замість чотирьох маємо три яруси. Верхня, видовжена частина, прикрашена камінчиком. З тильного боку є дужка для вдягання у вухо. Середня – мала вигляд «крилець», схилених донизу. Кожне прикрашав «пухлик». Золотарі називали «пухликами» карбовані або штамповані горбочки. Нижній ярус був виконаний у вигляді кульки, що оберталась навколо осі. Вона ж тримала кульку своїм зігнутим у петлю кінчиком. Знімні прикраси виготовляли місцеві ремісники-ювеліри або вони завозилися і купувалися на ярмарках в спеціальних торгових рядах великих міст [4, с. 28].

Складні ювелірні вироби – сережки з дорогоцінним камінням – зустрічаються дуже рідко. Найбільше поширення мають або невеличкі дуті каблучки, срібні, позолочені, золоті, або каблучки у формі місяця з нескладною різьбленою орнаментациєю на площині срібної або золотої бляхи («калачики»). Саморобні сережки – «двійчатки» робили сільські майстрині-сережниці з тонкого дроту та намистин. Сережки з кораловими і перламутровими намистинами цінувалися найдорожче. Сережки зі скляними дутими та кістяними бусами носили бідні селянки. Один із найдавніших і обов'язкових загальнослов'янських видів вушних прикрас, які широко побутують і до наших днів, є сережки-ковтки. Майже з дворічного віку дівчатам проколювали вуха тонкими, гострими сережками, які залишалися до заживання ранки. Маленькі дівчата носили мідні, старші ж і молодіці – срібні, позолочені, а то й золоті сережки, форма яких була дуже різноманітною [2, с. 76].

Найбільшого поширення набули невеличкі дуті сережки у формі напівмісяця – «калачики» з нескладною різьбленою орнаментациєю. Великою популярністю користувалися сережки «місяці» або «півмісяці». Їхня форма нагадувала круто загнутий місяць, підвішений за різьки. У багатьох селах їх називали «плесковаті». Якщо такі сережки мали плесковатий виступ по зовнішньому краю, то це були вже «молдавські» сережки. (Зараз їх називаючи «циганськими»). Насправді, це давня

місцева традиція, коріння якої йде в глибоку давнину, коли населення шанувало Місячну Богиню або Велику Матір (як її називали згодом). Такі сережки виготовляли більшість місцевих золотарів, але потреба була така, що знаходили свого споживача і привізні вироби з Костромської губернії. Відмінною ознакою цього виду були дуги «місяці». У селах їх так називали – «дугі» або «бублички», тому що формою вони їх дійсно нагадували [4, с. 29–30].

До нашого часу дійшов ще один вид сережок, що виготовляли сільські золотарі. Вони мають вигляд кульки, розрізаної навпіл. До неї припаяна дужка для вдягання у вухо. На користь того, що вони широко вживались, говорить велика кількість притаманних їм назв: «бурульки», «бульбашки», «ягідки», «вишеньки». Наприклад, у с. Чубівці на Правобережжі, назва «бурульки» поширювалась і на сережки «сердечка».

Зустрічаються сережки з 10–15-копійчаних монет царського карбування з підвіскою «ягідкою» або «метеликом». Їх називали «бовтики». Бували вони і без підвісок. Цим далеко не вичерпується широкий світ сережок, що виготовляли сільські золотарі Лівобережної Черкащини [4, с. 30].

На теренах Центральної України носили різноманітні за матеріалами і формами сережки, до яких іноді прикріплювали підвіски–бовтиці або «телепони». В кінці XIX на початку XX ст. на Полтавщині були розповсюджені сережки – «п'явочки» у вигляді кільця; «уточки» – кільце із зображенням качки; «метелики», «ягідки» – з тонкого обідка з великим червоним камінцем – «вічком»; «маківки» – у вигляді квітки з голубим або червоним камінцем посередині. До сережок часом кріпилися привіски «бовти», «телепони». На Полтавщині вуха дівчини прикрашали великі сережки «калачики з метеликами». Вони були оздоблені червоним камінчиком. Під час руху метелик повертався відносно квітки, створювалося враження, ніби сережка бризкає промінчиками. Сережки виготовлялись із срібла, а інколи з золотистої латуні [5, с. 194]. Наприкінці XIX – на початку XX століття в Україні серед сільського населення побутували сережки, каблучки, велика група шийних та нагрудних ювелірних виробів.

Отже, сережки були обов'язковими в оформленні всього комплексу вбрання, доповнювали його, надавали йому локальної специфіки, композиційної рівноваги та завершеності. Освячені незмінністю моди селянські «коштовності» збиралися поколіннями людей і коштували часом дорожче від усього майна і зберігалися як сімейна реліквія [1, с. 105–106].

Варто зауважити, що наразі фондова збірка Національного історико-культурного заповідника «Чигирин» містить значну кількість прикрас для вивчення. Сережки розрізняються між собою матеріалом і способом виготовлення, формою, кольором та декором. Серед них – вироби місцевих майстрів і привізні. Так, у фондах НКЗ «Чигирин» зберігаються сережки, знайдені в с. Суботіві, с. Красносілля [3].

Сільські майстри–золотарі, зберігаючи традиційні форми, досягли високої досконалості у виготовленні сережок. На наш погляд, певним результатом староукраїнської традиції була група сережок, об'єднаних спільною назвою – «вереміївські». Крильця та кулька в них такі ж, як у «перяславських». Цей ярус мав назву «крильця з бурульками». Проте підвищувався він до «книшників» – сережок, що мали вигляд великої квітки з карбованими опуклими пелюстками (назва була запозичена від книшів – святкових паляниць, що теж мали опуклі «пелюстки»). Книшики в поєднанні з крильцями так і називались «книшики з крильцями». Були ще «книшики з метеликами». У «метелика» крильця були підняті вгору, а замість двох пукликів розміщували камінчик–скельце. Бурульок до таких сережок не вішали.

Поряд з «книшиками з метеликами» на межі століть часто виготовляли «калачики з метеликами». Відмінність була в трактуванні сережки. Її штампували з увігнутою квіткою, прикрашали камінчиком і різьбленням. Коли до таких сережок нічого не підвищували, то в Ірклієві їх називали «виворотненькі сережки», а у деяких селах – «собача ромашка». Цим хотіли підкреслити відміну увігнутих калачиків від опуклих книшників. Це були найбільші сережки, тому в с. Загородище Ірклієвської волості їх називали «п'ятаками». Діаметр «калачиків» та «книшників» досягав 3 см. Особливістю сережок вереміївського типу була наявність масивної дужки з надійним шарніром посередині і тугою заціпкою. Книшики і калачики з підвісками «крильцями», зустрічались значно рідше, ніж з «метеликами». Це пояснюється тим, що мода на крильця існувала в більш ранній період, коли широко вживали сережки «перяславські». До 1917 року їх майже повсюди потіснили метелики. На Лівобережній Черкащині їх виготовляли лише декілька золотарів [4, с. 30].

На Харківщині виробляли сережки у вигляді розширеного спереду кільця з прикріпленою до нього пластинкою з трьома вузькими й довгими підвісками, що імітували намистини.

На Чернігівщині центрами виготовлення металевих ювелірних виробів були такі осередки, як Ніжин, Батурин, Глухів, Березна. Ще в 20-ті роки XX ст. тут виробляли сережки, які мали назви «бовтуни», «жолудки», «реп'яшочки з незабудкою», «змійки» або «книшики», «забудочки», «ковані вирізні», «граньоні», «клинчики», «кручені». Збувалися ці вироби здебільшого на Дніпропетровщині. Стародавнє походження мають різноманітні металеві сережки гуцулів, особливо грушоподібної форми [5, с. 194].

Підкреслимо, що виготовлення цих прикрас певною мірою відповідало художнім стилям, які панували на тернах України. Зокрема, у період класицизму (друга половина XVIII ст.) європейське суспільство відчуває втому від непомірної розкоші, вигадливих форм та вибагливих ліній мистецтва. Ідеалом краси, предметом для наслідування стало давньогрецьке мистецтво з його простими й досконалими формами. Вік його був недовгим –

лише декілька десятиліть [6]. На початку XIX ст. у ряді країн Європи та в Україні відродилася техніка ажурної філіграні. З філігранних ниток складали намисто, плели сітки для волосся. Особливо гарними були золоті й срібні скані сережки з грушеподібною підвіскою. Лінії рослинного візерунка скані плавно звивалися та перепліталися й створювали ясні, легкі малюнки, не схожі на складні орнаментальні композиції рококо.

Під час панування стилю «ампір» повернулася мода на кольорове дорогоцінне каміння і, поряд з рубінами, смарагдами та сапфірами, в прикрасах з'явилися топази й аметисти в оточенні діамантів. Носили намисто з декілька рядів перлинних ниток і перлинні сережки. У тридцять роки XIX ст. в європейській культурі сформувався новий напрям – романтизм. Романтичні настрої епохи зумовили появи своєрідних, часом маючих сентиментальний характер прикрас, «ідеальна цінність» яких в очах власників набагато перевищувала матеріальну [6]. Інтенсивні пошуки оригінальних виразних засобів увінчалися успіхом, і в кінці 1880–х років розвиток мистецтва пішов по новому шляху, який визначався новим художнім стилем – модерном. У ювелірних прикрасах яскравий розвиток отримав флоральний напрям (від франц. – квітковий), який найбільшою мірою відповідав художнім прагненням того часу. Новаторськими для того часу постали матеріали: ріг, перламутр, скло, слонова кістка, які майстерно з'єднували з емаллю, перлами, коштовними і виробними каменями. На початок XX ст. флоральна течія модерну досягла апогею свого розвитку. Поеднавши традиції Заходу і Сходу, античності і середньовіччя, аристократичного і фольклорного мистецтва, узагальнивши досвід всього попереднього художнього розвитку, художники-ювеліри епохи модерну створили яскраве самобутнє мистецтво [6].

На початку XX ст. в пошуках нових засобів вираження ювеліри звернулися до багатьох геометричних форм, з чіткою побудовою симетричних композицій, чільну роль в яких відвели прекрасно ограненому дорогоцінному камінню. Це стиль арт-деко. Він поєднує в собі простоту і розкіш, чіткість геометричних конструкцій і яскраву гру виблискуючих каменів. У моду ввійшли довгі сережки, що ефектно прикрашали стрижені голівки. В їх настрої відчуваються ідеї конструктивізму [6]. Художні стилі відіграли важливу роль у розвитку та удосконаленні ювелірних прикрас, зокрема сережок.

Отже, українські місцеві майстри тривалий час удосконалювали й передавали з покоління в покоління давні техніки виготовлення жіночих знімних прикрас, які стали невід'ємною окрасою жіночого національного українського костюму. Чернігівщина здавна зберігає традиції вироблення сережок–«пухликів», «калчиків», «двійчаток» тощо. Повсюди й до сьогодні збережено ювелірну традицію виготовлення «молдавських» чи то «циганських» сережок, яка сягає корінням у сиву давнину і стосується вшанування Місячної

Богині. Правобережжя славиться «бурульками» й «сердечками». У центральній частині України набули поширення «п'явочки», «уточки», «ягідки». Колоритні назви таких прикрас побутують в народі й до цього часу. Водночас виготовлення таких жіночих прикрас завжди відповідало змінам художніх стилів. Підкреслимо, що ця тема потребує детальнішого вивчення, особливо в частині регіоналістики.

Список використаних джерел

1. Ніколаєва, Т.О., 1996. 'Історія українського костюма', Київ: *Либідь*, 176 с.
2. Николаева, Т.А., 1987. 'Украинская народная одежда: Среднее Поднепровье', Киев: *Наукова думка*, 248 с.
3. 'Національний історико-культурний заповідник «Чигирин»'. [online] Доступно: <https://uateka.com/uk/article/culture/architecture/1271>
4. Самков, О.М., 2010. 'Нариси з історії золотарства на Черкащині', Черкаси, 28, 132 с.
5. 'Український народний костюм. Надія на ренесанс', 2005, Київ: *Дніпро*, 320 с.
6. Шаталова, І.В. 'Стили ювелірних прикрас'. [online] Доступно: <http://bibliograph.com.ua/yuvelir/index.htm>

References

1. Nikolajeva, T.O., 1996. 'Istorija ukrai'ns'kogo kostjuma (History of the Ukrainian costume)', Kyi'v: *Lybid'*, 176 s.
2. Nikolaeva, T.A., 1987. 'Ukrainskaja narodnaja odezhd: Srednee Podneprov'e (Ukrainian folk clothing: Middle Dnieper)', Kiev: *Naukova dumka*, 248 s.
3. 'Nacional'nyj istoryko-kul'turnyj zapovidnyk «Chygyryn» (National Historical and Cultural Reserve «Chigirin»'. [online] Dostupno: <https://uateka.com/uk/article/culture/architecture/1271>
4. Samkov, O.M., 2010. 'Narysy z istorii' zolotarstva na Cherkashyni (Essays on the history of gold medal in Cherkasy region)', Cherkasy, 28, 132 s.
5. 'Ukrai'ns'kyj narodnyj kostjum. Nadija na renesans (Ukrainian folk costume. Hope for the Renaissance)', 2005, Kyi'v: *Dnipro*, 320 s.
6. Shatalova, I.V. 'Styli juvelimyh prykras (Jewelry Styles)'. [online] Dostupno: <http://bibliograph.com.ua/yuvelir/index.htm>

* * *